

nad morálnymi požiadavkami socialistickej spoločnosti na individuum, ktoré sú orientované perspektívne a vyjadrujú potreby formovania komunistickej spoločenských vzťahov, ale uvažuje o všetkých predpokladoch pre realizovanie komunis-

tického ideálu všestranne rozvinutej osobnosti. Autor používa množstvo sociologického výskumného materiálu, ktorý zreteľne dokazuje zmeny v mravnom profile sovietského človeka.

Barbora Hlavová

RUSSELLOVE SKÚMANIA O ZMYSLE A PRAVDIVOSTI¹

B. RUSSELL, Zkoumání o smyslu a pravdivosti. ČSAV, Praha 1975.

Jazyk predstavuje oddávna predmet intenzívneho záujmu filozofov. V gréckej antickej filozofii sofisti, ďalej Platón najmä vo svojom dialógu *Kratylos* a Aristoteles v niektorých svojich logických prácach sa zaoberali problematikou jazyka. Záujem významných antických filozofov o filozofickú reflexiu jazyka neustal ani v novoveku a podstatne sa zintenzívnil v našom storočí, keď sa výskumy jazyka stali multidisciplinárnou záležitosťou. F. Bacon, Descartes, Leibniz, Spinoza, Hegel i Bradley svojimi čiastkovými výskumami dostatočne pripravili pôdu pre vystúpenia Ch. S. Pierca, G. E. Moora, L. Wittgensteina, B. Russella, R. Carnapa i ďalších predstaviteľov buržoáznej filozofie 20. stor.

Ani marxistická filozofia nepodceňuje filozofický výskum jazyka. Marx, Engels i Lenin mnohými svojimi myšlienkami dokumentovali význam, ktorý pripisujú jazyku a jeho skúmaniam. Na rozdiel od predstaviteľov logického pozitivizmu a empirizmu alebo semiotiky či lingvistickej filozofie marxisti neredukujú predmet filozofie na záujem o jazyk, lebo hoci je jazyk spoločenským javom skutočne základného významu, bez ktorého sa nemôže rozvinúť spoločenský charakter práce, „základom ľudského spolužitia koniec-koncov nie je jazyk, ale spoločenská produkcia. Jazyk sa rozvinul so spoločenskou výrobou a stal sa prostriedkom jej zacho-

vania. ... Ľudská spoločnosť spočíva na objektívnych ekonomických a politických vzťahoch a jednotlivé spoločenské triedy sa rozlišujú predovšetkým svojím postavením a úlohou v procese výroby. Jazykové vzťahy existujú len na tomto objektívnom základe“. (1, s. 31)

Jazyk je formou existencie myslenia (dejiny myslenia = dejiny jazyka?; 2, s. 65), ktorej jednota s obsahom má rozporný charakter (T. I. Ojzerman). Vzťah jazyka k vonkajšiemu svetu, myslieniu, používateľom, vzťahy medzi zložkami jazyka — to všetko tvorí okruh otázok a problémov, ktorých riešenie je ešte vždy príliš neurčité.

Na našom knižnom trhu sa objavila práca jedného z najvýznamnejších predstaviteľov buržoáznej filozofie B. Russella *Skúmanie o zmysle a pravdivosti* (ČSAV, Praha 1975). B. Russell (1872—1970) je autorom vyše šesťdesiatich prác, ktoré napísal v období medzi rokmi 1896 (*German Social Democracy*) a 1969 (tretí zväzok *Autobiografie*). Jeho rozsiahle dielo sa obsahovo dotýka otázok formálnej logiky, základov matematiky, filozofie, ekonómie, sociológie, psychológie, etiky a politiky. Ku koncu svojho života patril k významným stúpencom hnutia obráncov mieru.

Russellova práca *An Inquiry into Meaning and Truth*, ktorej preklad sa dostáva našej odbornej verejnosti do rúk prostred-

¹ Túto recenziu uverejňujeme z príležitosti nedávneho vydania českého prekladu Russellovej knihy. O jej origináli náš časopis však už priniesol posudok z pera I. Hrušovského vo svojom prvom ročníku r. 1946.

níctvom Filozofickej knižnice nakladateľstva ČSAV, vznikala postupne koncom tridsiatych rokov a vyšla r. 1940. Obsahovo je zameraná, ako hovorí sám autor, najmä na riešenie širokého okruhu problémov daných vzťahom „jazyk — fakt“. Nie je to jediná Russellova práca tematicky zameraná na problémy filozofie jazyka. V tomto zmysle mnoho podnetných myšlienok obsahujú jeho a Whiteheadova *Principia Mathematica* (1910—1913), ďalej *Our Knowledge of the External World* (1914), *The Analysis of Mind* (1921), *An Outline of Philosophy* (1927), *Human Knowledge: Its Scope and Limits* (1948) a mnohé ďalšie kratšie štúdie, z ktorých najdôležitejšie sú *On Denoting* (1905) a *On Propositions: What They Are and How They Mean* (1919).

Keď Russell začínal písať filozofické práce, konštatoval, že filozofi si väčšinou neuvedomujú vplyv jazyka na filozofiu, ktorý sám Russell pokladá za veľmi významný. Ak by sme chceli v tejto súvislosti hodnotiť jeho vystúpenie a vplyv, ktorý je v prostredí buržoáznej filozofie viac ako významný, potom jednou z najväčších jeho zasluh bola radikálna zmena práve uvedeného názoru medzi filozofmi, ktorí otvorene priznávajú Russellov vplyv. Aj nami recenzovanou prácou Russell prispel k presvedčeniu mnohých buržoáznych filozofov o tom, že ak si má filozofia v budúcnosti zachovať právo na existenciu, musí sa viac, podrobnejšie a na vedeckej úrovni zaoberať problémami jazyka. Russell sám si nepamätá, že filozofia vôbec sa má predmetovo redukovať na filozofiu jazyka, ako napr. Wittgenstein, Carnap alebo iní neskorší predstavitelia logického empirizmu, semiotiky a lingvistickej filozofie (J. L. Austin). Naopak, otvorene kritizoval názory niektorých predstaviteľov tzv. „analytickej filozofie“, ktorí pokladajú tradičné úsilie filozofov pochopiť a vysvetliť svet za akési staromódne podivínstvo. Sám však inicioval svojimi predchádzajúcimi názormi tento postoj väčšiny analytikov, najmä svojou snahou vybudovať filozofiu jazyka ako tzv. „filozo-

fickú gramatiku“, ktorú pokladá za predbežnú podmienku metafyziky. Práve v Russellovom chápaní sa jeho filozofická gramatika stáva *conditio sine qua non* metafyzických teórií.

Skúmanie o zmysle a pravdivosti je veľmi rozsiahlou, vyše 300 stranovou, náročne napísanou prácou. Jej zámerom je — povedané Russellovými slovami — „preskúmať určité problémy týkajúce sa empirického poznania“, pričom ním použitá metóda, na rozdiel od tradičnej teórie poznania, odlišuje sa najmä tým, „akú dôležitosť pripisuje lingvistickým úvahám“ s. (32). Sám navrhuje uvažovať o jazyku vo vzťahu k dvom hlavným problémom, ktoré vymedzuje takto: a) čo sa rozumie „empirickou evidenciou“ pravdivosti výroku a b) čo je možné vyvodzovať z faktu, že niekedy existuje takáto evidencia. Odporúča vzdať sa východiska naivného realizmu, podľa ktorého veci sú tým, čím sa zdajú byť. Tento problém sa potom transformuje u Russella v niektorých kapitolách uvedenej knihy. Zásadne môžeme povedať, že Russell nie je stúpencom „subjektívnej dialektiky“ poznávacieho procesu (Engels). Avšak teória odrazu je mu „dogmatickou“ vo svojich východiskách i predpokladoch a závery, ku ktorým Russell prichádza v tejto súvislosti, sú často subjektívnoidealistické. „Ja sám — hovorí v úvode knihy — pokiaľ ide o metódu, mám viac sympatií k logickým pozitivistom ako k inej škole. Líšim sa však od nich v tom, že prikladám väčší význam ako oni dielu Berkeleyho a Huma. Kniha je výsledkom pokusu zblížiť všeobecné hľadisko príbuzné hľadisku Humovmu s metódami, ktoré vyrástli z modernej logiky“ (s. 31). Z epistemologického hľadiska Russellov zámer riešiť problém „vzťahu základných výrokov k skúsenosti, resp. výrokov jazyka k javom, ktoré sú pre nás v *nejakom* zmysle dôvodom pre prijatie týchto výrokov“ (s. 39), je jedným zo základných problémov, lebo ide o vzťah medzi jazykovými a mimojazykovými entitami, ako sa ním zaoberá najmä tradičný empirizmus. Touto problematikou

sa Russell zaoberá v prvých troch kapitolách knihy (*Čo je slovo, Vety, syntax a časti reči, Vety opisujúce skúsenosť*). Ďalšie štyri kapitoly (*Objektívny jazyk, Logické slová, Vlastné mená, Egocentrické častice*) sú venované problémom analýzy jazyka. Podľa Russellovho „princípu analýzy“ každý výrok, ktorému chceme porozumieť, musí byť zložený výlučne z prvkov, s ktorými máme bezprostrednú skúsenosť. „Každá veta, ktorú môžeme pochopiť, musí pozostávať výlučne z elementov, ktoré poznáme z bezprostrednej skúsenosti.“ (3, s. 98) Tohto svojho názoru sa nevzdáva ani neskôr, aj keď je prepracovaný a inakšie formulovaný. Problematika vlastných mien a egocentrických častíc zdá sa byť zaujímavou z hľadiska potrieb konkrétnych lingvistických výskumov.

Nazdávam sa, že k najvýznamnejším častiam knihy patria kapitoly *Vnímanie a poznanie, Epistemologické premisy, Základné výroky a Faktové premisy*, zaoberajúce sa problematikou perceptívneho poznania. Russell v tejto súvislosti kritizuje stanovisko logických pozitivistov a ich chápanie teórie „protokolárnych výrokov“, ktorú pokladá za dôvodov „jazykovej predpojatosti“ logických pozitivistov za vážnu a neuspokojivú. Russell nez dôrazňuje protokolárny „výrok“ ako východisko a zabezpečenie pravdivosti poznania, ale zdôrazňuje potrebu prejsť od „výroku“ k pozorovaným javom, ktoré sú podľa neho dôvodom pravdivosti v konečnom dôsledku. Výroky, ktoré vyjadrujú udalosť pozorovaného javu, Russell nazýva „základnými výrokmí“.

Ďalšie časti knihy sú venované otázkam analýzy výrokov, ich pravdivosti či nepravdivosti, signifikantnosti, vzťahu pravdivosti a skúsenosti.

Filozofia jazyka (najmä u Wittgensteina) vychádzala z názoru, že na základe skúmania jazyka možno odvodiť niektoré charakteristiky vonkajšieho sveta bez toho, aby bol predmetom výskumov mimojazykový svet. Wittgenstein zastával názor, že jazyk je obrazom skutočnosti, prostredníctvom ktorého je možné vypreparovať ako

výsledok analýzy základnú podobu sveta. „Princíp izomorfie“ jazyka a skutočnosti tak umožňuje odvodiť štruktúru sveta zo štruktúry jazyka, lebo sú (ako logické) totožné. B. Russell vo svojej práci *Skúmanie o zmysle a pravdivosti* sa zaoberá touto otázkou v ďalších kapitolách a formuje ju ako problém, do akej miery a či vôbec zodpovedajú logické kategórie jazyka prvkom mimojazykového sveta, o ktorom jazyk hovorí, resp. či logika poskytuje nejaký základ pre metafyzické učenie. Aj keď nesúhlasí s tým, čo pred ním povedali logickí pozitivisti v tejto súvislosti, odpovedá na danú otázku kladne. Hovorí, že „je to však neľahký problém, a pokiaľ ide o to (či možno zo skúmania jazyka usudzovať na mimojazykový svet — F. M.), nemám trúfalosť byť dogmatickým“ (s. 43). Túto otázku sa Russell pokúša riešiť aj v záverečnej kapitole knihy (*Jazyk a metafyzika*). Postup logických pozitivistov, ktorí narábali s jazykom a skúmali ho ako samostatnú oblasť bez ohľadu na mimojazykové javy, avšak v konečnom dôsledku smerovali práve k nim, považuje Russell len za čiastočne možný. Má na mysli najmä koncentráciu logických pozitivistov a empirikov na syntaktické problémy semiotiky. Až neskôr (v štyridsiatych rokoch) ich dopĺňali sémantickými výskumami. „Domnievam sa, že sa ľahko preháňa, čo možno dosiahnuť samou syntaxou.. Myslím, že medzi štruktúrou viet a štruktúrou javov, na ktoré sa vety vzťahujú, existuje zrejmy vzťah. Nemyslím, že štruktúra neverbálnych faktorov je úplne nepoznatelná, a verím, že pri dostatočnej opatrnosti nám môžu vlastnosti jazyka pomôcť pochopiť štruktúru sveta“ (s. 362). Russell sa nazdáva, že tento názor o možnosti pochopiť (aspoň čiastočne) štruktúru sveta zo štruktúry jazyka je odvodený zo skutočnosti, že už jednoduché správne používanie jazyka zabezpečuje určité poznanie, ktoré je v ňom (v jazyku) historicky obsiahnuté. Každý metafyzický agnostik — konštatuje Russell — by musel „popierať, že poznáva, keď používa slová“ (s. 368). Preto sa sám prikláňa k názoru, že „mô-

žeme, čiastočne štúdiom syntaxe, dospieť k značnému poznaniu sveta" (s. 368). Toto opatrné Russellovo stanovisko je celkom odôvodnené a súvisí s preceňovaním významu jazykových výskumov vo vzťahu k poznaniu vonkajšieho sveta, ktoré bolo také charakteristické pre logických pozitivistov a empirikov. Russell s nimi ani v tomto zmysle nesúhlasil.

Russellova práca *Skúmanie o zmysle a pravdivosti* je venovaná primárne gnozeologickej problematike. „Zaoberám sa tým, čo robí empirické výroky pravdivými, a definíciou »pravdivosti« aplikovanou na takéto výroky. Empirické výroky, okrem tých, ktorých tematika je náhodou jazyková, sú pravdivé vďaka javom, ktoré nie sú jazykové. Keď uvažujeme o empirickej pravdivosti, ide nám o vzťah medzi jazykovými a mimojazykovými udalosťami...“ (s. 39). Aby sa v tejto súvislosti vyhol úplnému skepticizmu, pokiaľ ide o empirický svet, predpokladá, že vnímanie môže byť príčinou poznania. Podobne ako vo svojej práci *Human Knowledge: Its Scope and Limits* (1948) hovorí o solipsizme ako o logicky nie absurdnom, v *Skúmaní o zmysle a pravdivosti* nenachádzame logické argumenty pre alebo proti úplnému skepticizmu v otázke empirického sveta. Skutočným východiskom empirického poznania je mu tzv. základný výrok, vznikajúci pri konkrétnom individuálnom vneme jedinca. Jeho evidenciou je práve tento konkrétny vnem individuálneho človeka v jeho bezprostrednosti. „Základný výrok“ sa od „protokolárneho výroku“ logických pozitivistov odlišuje najmä svojim miestom v zabezpečovaní pravdivosti výrokov iného typu. Russell tieto svoje základné výroky obdarúva skutočne výnimočnými vlastnosťami. Keďže nijaké dva výroky tejto formy nemôžu byť vzájomne inkonzistentné, sú navzájom nezávislé, nemajú antitézu, sú nevyvrátiteľné, a teda vždy pravdivé. Základné výroky však nie sú jediným zdrojom evidencie pravdivosti na základe bezprostredného vzťahu k individuálnemu vnemu. „To, čo sme nazývali epistemologickou teóriou pravdivosti, ak sa to berie váž-

ne, obmedzuje »pravdivosť« na výroky tvrdiace to, čo teraz vnímam, alebo na čo si spomínam. Keďže však nikto nie je ochotný prijať takú úzku teóriu, sme dohnaní k logickej teórii pravdivosti, zahrňujúcej možnosť udalostí, ktoré nikto práve nevníma, a výrokov, ktoré sú pravdivé, aj keď nikdy nemôže existovať akákoľvek evidencia v ich prospech. Fakty sú širšie, aspoň pokiaľ ide o možnosť ako skúsenosť“ (s. 326). Russell sa tak vyhýba striktnému empirizmu, ktorý je v rozpore s výsledkami vedy, lebo „keďže skúsenosť je fakt, verifikovateľné výroky sú pravdivé; nie je však nijaký dôvod predpokladať, že všetky pravdivé výroky sú verifikovateľné. Ak však pozitívne tvrdíme, že existujú pravdivé výroky, ktoré nie sú verifikovateľné, potom opúšťame čistý empirizmus. Čistému empirizmu neverí nakoniec nikto a ak máme udržať vieru, ktorú všetci považujeme za platnú, musíme pripustiť princípy inferencie, ktoré nie sú ani demonštratívne, ani odvoditeľné zo skúsenosti“ (s. 326).

Tak ako v mnohých iných prípadoch, Russell sa aj tu odvoláva len na potrebu prijať stav vecí tak, ako to nevyhnutne vyplýva z nefilozofických skúseností. Filozoficky vysvetliť nemožnosť striktného empirizmu, solipsizmu, úplného skepticizmu vo vzťahu k empirickému svetu a podobne nielenže sa mu nedarí, ale ani sa mu nemôže podariť, jeho východiská sú nesprávne. Tak ako mnohí iní buržoázni filozofi, aj Russell je predovšetkým brilantným kritikom a má skvelú schopnosť „vidieť“ problém, nastoliť ho, ale jeho funkcia je v takýchto prípadoch deštruktívna. Pozitívne riešenie nastolených problémov predpokladá byť na stanovisku, ktoré je v protiklade s krízovou situáciou súčasného buržoázneho myslenia. Subjektívnoidealistické východiská, neschopnosť akceptovať dialektiku subjektu a objektu, vzťah zmyslového, racionálneho a vôbec dialektiku poznávacieho procesu v jeho primárnom spoločenskom rozmere, ignorovanie významu spoločenského materiálneho života v súvislosti s poznávaním nedovoľujú mu prejsť od

brilantnej kritiky ku konštruktívnemu riešeniu nastolených problémov.

Russellova práca *Skúmanie o zmysle a pravdivosti* nepatrí k jeho najvýznamnejším prácam, pričom toto konštatovanie nemá byť jej lacným odmietnutím. Jej význam je predovšetkým v tom, že sa autor pokúša rozpracovať vlastnú gnozeológiu v duchu Berkeleyho a Huma, ku ktorým sa otvorene hlási. Využíva pritom metodologické vymoženosti, ktoré poskytuje aj jeho zásluhou rozvinutá súčasná formálna logika. Dielo patrí k významným prácam buržoáznej filozofie v medzivojnovom období. Pre anglo-americkú filozofiu bolo charakteristické svojím dôrazom na epistemologické otázky a využívanie najnovších výskumov v oblasti logiky, filozofie matematiky, metodológie a semiotiky.

Aj na túto Russellovu prácu sa vzťahuje jeho norma, podľa ktorej „filozofia... nemusí túžiť za tým, aby našla odpoveď na praktické problémy života“ (4, s. 40). Naopak, programaticky sa tejto „túžby“ vzdáva. Russell v tejto svojej práci neprekračuje hranice tradičného empirizmu, aj keď odporúča odmietnuť čistý empirizmus, lebo mu „nikto neverí“. Jeho dôraz na logickú stránku vecí a logickú fundovanosť tvrdení nepochybne prispeli k rozšíreniu jeho chápania filozofie ako analytického pátrania po konečných elementoch ľudského poznania, ktoré sa mu však nepodarilo objaviť vďaka vedomému pridržiavaniu sa východísk svojho krajana D. Huma a zotrvávaní na pozíciách subjektívnoidealistickej epistemológie.

František Mihina

LITERATÚRA

1. KLAUS, G.: Síla slova. Praha 1975.
2. LENIN, V. I.: Filosofické sešity. Praha 1953.
3. RUSSELL, B.: Problems of Philosophy. London 1912.
4. RUSSELL, B.: Our Knowledge of the External World. London 1952.